

University of Groningen

Schoolsucces van Friese leerlingen in het voortgezet onderwijs

de Boer, Hester

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

de Boer, H. (2009). *Schoolsucces van Friese leerlingen in het voortgezet onderwijs*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Schoolsucces van havo- en vwo-leerlingen in Friesland: Verschillen in bereikte onderwijspositie en examencijfers ten opzichte van leerlingen in de rest van Nederland

6.1 Samenvatting

De hoofdvraag van dit hoofdstuk is of het schoolsucces van havo- en vwo-leerlingen verschilt tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland en of het eventuele verschil in schoolsucces verklaard wordt door verschillen in hun prestaties en/of achtergrondkenmerken. Op basis van het databestand VOCL'99 en met behulp van meerniveau-analyse zijn de jaarlijkse onderwijspositie tot en met het zesde cohortjaar en de examencijfers onderzocht van 6.252 leerlingen met tenminste een vmbo/havo-advies. Van deze leerlingen is vanaf de eerste klas en tot en met het zesde jaar de schoolloopbaan in het voortgezet onderwijs gevolgd. Ook zijn gegevens verzameld over het advies van de basisschool, prestatieniveau bij aanvang, sociaal-economische status, sekse, etniciteit, prestatiemotivatie, streefniveau van de ouders en thuistaal. Uit de resultaten blijkt dat er geen verschil is in bereikte onderwijspositie na vijf jaren onderwijs tussen leerlingen in Friesland en in de rest van Nederland. Het gemiddelde examencijfer is in Friesland wel hoger, wat deels verklaard wordt door de trend dat Friese leerlingen vaker afstromen naar een lager onderwijstype. Die trend van versterkte afstroom in Friesland verdween overigens na controle voor leerlingkenmerken. Er is geen sprake van een meer algemeen effect van regio op het schoolsucces, zodat het gevonden verschil tussen Friesland en de rest van Nederland niet kan worden toegeschreven aan de beroepenstructuur van de provincie.

6.2 Inleiding

Uit eerder onderzoek is gebleken dat leerlingen in Friesland aan het einde van het basisonderwijs een achterstand hebben ten opzichte van leerlingen in de rest van Nederland. Zowel de taalprestaties als de rekenprestaties van Friese leerlingen in groep zeven zijn lager. De achterstand van Friese leerlingen uit het lagere sociaal-economische milieu bedraagt in groep zeven voor taal zo'n zes maanden en voor rekenen ongeveer vier maanden. De achterstand van de Friese leerlingen uit de midden en hogere sociale milieus is duidelijk minder groot: ongeveer drie weken (Van Ruijven, 2003). Deze achterstand is gedurende de basisschoolperiode ontstaan, want op het moment dat de leerlingen in groep vier zaten was er nog geen verschil in prestatieniveau tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland. Friese leerlingen maken dus gemiddeld minder leervorderingen dan leerlingen gemiddeld landelijk doen (Van Ruijven, 2006). Van Langen en Hulsen (2001) komen tot een soortgelijke conclusie. Zij keken naar de prestaties voor taal, rekenen en begrijpend lezen in groep twee, vier, zes en acht van het basisonderwijs. Van Ruijven (2004, 2006) noemt de lagere kwaliteit van het Friese basisonderwijs ten aanzien van de

effectieve leertijd, het didactisch handelen en de organisatie van de leerlingenzorg als belangrijke verklaring voor de achterblijvende leervorderingen.

Ook in het voortgezet onderwijs blijken leerlingen in Friesland een achterstand te hebben. Verbeek (1982) onderzocht de participatiegraad aan het havo en vwo tussen 1977 en 1980 en vond dat deze lager is in Friesland dan gemiddeld in Nederland. Recenter signaleerde Van Ruijven (2000) dat er relatief minder leerlingen in Friesland doorstromen naar de hogere vormen van voortgezet onderwijs. Zij vergeleek de deelnamepercentages aan de verschillende onderwijstypen over de schooljaren 1989/1990 tot en met 1999/2000. Het gemiddelde deelnamepercentage aan het Friese vwo lag met twaalf procent vier procent lager dan in de rest van Nederland. Het havo werd in Friesland door gemiddeld 22 procent van de leerlingen bezocht. Dit is drie procent minder dan in de rest van Nederland. De laatste jaren heeft Friesland de achterstand in deelnamepercentage aan het havo echter wel weten te verminderen van vier à vijf procent naar een à twee procent. In het vwo is de achterstand door de jaren heen constant gebleven. Van Ruijven (2003) wijst een tweetal factoren aan als verklaring voor de lagere participatiegraad aan het havo en vwo in Friesland, namelijk de lagere prestaties in het basisonderwijs en het feit dat leerlingen in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs instromen in een lager onderwijstype dan op basis van het schooladvies verwacht mag worden. Deze laatste verklaring baseerde ze op een vergelijking tussen Friesland en Drenthe en Limburg. Uit het vijfde hoofdstuk van dit proefschrift bleek echter niet dat Friese leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies in een lager onderwijstype instromen dan leerlingen in de rest van Nederland, gegeven het basisschooladvies. Wel werd in het derde hoofdstuk aangetoond dat leerlingen in Friesland – in het bijzonder leerlingen met lage prestaties en in geringere mate ook leerlingen met hoge prestaties – een iets lager advies krijgen dan leerlingen met dezelfde prestaties in de rest van Nederland. Aangezien het advies een grote invloed heeft op de plaatsing in het voortgezet onderwijs, levert deze onder advisering mogelijk nog een bescheiden bijdrage aan de verklaring van de lagere participatiegraad in de hogere onderwijstypen.

6.3 Onderzoeksvragen

De hierboven beschreven resultaten van onderzoek naar de deelname aan het havo en vwo in Friesland zijn tot stand gekomen door een eenvoudige vergelijking van de deelnamepercentages. De resultaten tonen echter duidelijk aan dat het schoolsucces van Friese leerlingen minder gunstig is dan dat van leerlingen in de rest van Nederland. De vraag dringt zich op of dezelfde resultaten gevonden worden wanneer de schoolloopbanen van Friese leerlingen in vergelijking tot die van leerlingen in de rest van Nederland grondiger worden geanalyseerd. In hoofdstuk 5 is het schoolsucces van leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies onderzocht. In dit hoofdstuk staat het schoolsucces van leerlingen die tenminste een vmbo/havo-advies hebben gekregen centraal. De hoofdvraag van dit hoofdstuk luidt daarom als volgt:

"Is er verschil in schoolsucces in het voortgezet onderwijs tussen leerlingen met tenminste een vmbo/havo-advies in Friesland en in de rest van Nederland en kan dit verklaard worden door verschillen in eerdere prestaties, door verschillen in andere leerlingkenmerken en/of door afwijkende effecten van leerlingkenmerken?"

De vergelijking van het schoolsucces van leerlingen in Friesland met dat van leerlingen in de rest van Nederland als totaalgroep heeft tot doel om te achterhalen of het schoolsucces van Friese leerlingen anders is dan het gemiddelde schoolsucces in Nederland. Is dat het geval, dan is er sprake van een specifiek regio-effect. Daarnaast is het mogelijk dat het verschil in schoolsucces wordt veroorzaakt door een meer algemeen regio-effect, waardoor leerlingen in op Friesland gelijkende provincies evenveel schoolsucces hebben als de Friese leerlingen en leerlingen in provincies die erg van Friesland verschillen meer of minder schoolsucces hebben. Van Ruijven (2003) heeft voor wat betreft de beroepenstructuur onderzocht welke provincies het meeste op Friesland lijken en welke het minste. Daartoe analyseerde zij over de periode 1996 tot en met 1998 gegevens over het percentage werkenden in de verschillende bedrijfstakken en het werkloosheidspercentage per provincie. Dit resulteerde in de volgende rangorde van meest tot minst op Friesland lijkende provincies: Drenthe, Overijssel, Zeeland, Gelderland, Limburg, Flevoland, Groningen, Noord-Brabant, Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht. Als aanvulling op bovenstaande onderzoeksvraag is de volgende vraag geformuleerd:

"Is er sprake van een meer algemeen regio-effect op het schoolsucces van leerlingen in Friesland, waardoor leerlingen in op Friesland gelijkende provincies evenveel schoolsucces hebben als Friese leerlingen en leerlingen in provincies die van Friesland verschillen meer of minder schoolsucces hebben?"

6.4 Theoretisch kader

6.4.1 Schoolsucces van Friese leerlingen in het voortgezet onderwijs met ten hoogste een vmbo-advies

Uit de analyses van het schoolsucces van leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies bleek dat na vier jaar onderwijs de bereikte onderwijspositie in het vijfde cohortjaar, uitgedrukt in een score op de leerjarenladder, in Friesland iets lager was (overeenkomend met twee maanden onderwijs) dan in de rest van Nederland. Dit kon verklaard worden door het lagere prestatieniveau bij aanvang. Het gemiddelde schooladvies aan het einde van het basisonderwijs, ook na correctie voor de prestaties, was wel ongunstiger voor de Friese leerlingen en duidde op onder advisering, maar dit had geen effect meer op de onderwijspositie in het vijfde jaar. Na vier jaren voortgezet onderwijs was de score op de leerjarenladder in gelijke mate gestegen. Echter, de wijze waarop deze stijging plaatsvond was voor Friese leerlingen ongunstiger dan voor leerlingen in de rest van Nederland. Uit de analyses bleek namelijk dat Friese leerlingen weliswaar zo'n vijf procent minder vaak bleven zitten dan leerlingen in de rest van Nederland, maar dat de voorsprong in gemiddelde onderwijspositie die dit opleverde tenietgedaan werd doordat leerlingen in Friesland vaker en verder afstroomden naar een lager onderwijstype. Uiteindelijk is het voor een leerling echter gunstiger om een jaar te blijven zitten dan om af te stromen naar een lager onderwijstype. Door af te stromen daalt het niveau waarop een leerling uiteindelijk examen doet. Wanneer Friese leerlingen met tenminste een vmbo/havo-advies eveneens sterker afstromen, dan zou dit een (gedeeltelijke)

verklaring kunnen zijn voor de geringere deelname aan de examenklassen van het havo en vwo.

De examencijfers van de leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies zijn ook met elkaar vergeleken. Daaruit kwam naar voren dat het gemiddelde examencijfer iets hoger was in Friesland, wat betekent dat Friese leerlingen mogelijk een onderwijsniveau hoger aangekund hadden. De sterkere afstroom verklaarde een klein deel van de hogere cijfers, maar niet alles. Van Ruijven (2000) heeft de gemiddelde examencijfers van 1996 tot en met 1999 van leerlingen in Friesland met het landelijke gemiddelde vergeleken. Er bleken zich verschillen voor te doen op het vbo en het mavo (respectievelijk het huidige vmbo basis/kader en vmbo gemengd/theoretisch). De examencijfers waren in Friesland in het vbo iets lager en op het mavo iets hoger. De cijfers voor het havo en vwo waren in Friesland niet anders dan in de rest van Nederland.

6.4.2 Determinanten van schoolsucces

Uit onderzoek is gebleken dat de eerdere prestaties verreweg de meeste invloed hebben op het schoolsucces in het voortgezet onderwijs, wat in overeenstemming is met het meritocratische ideaal. Gegeven de lagere prestaties van Friese leerlingen aan het einde van het basisonderwijs, mogen we dus verwachten dat het schoolsucces van Friese leerlingen in het voortgezet onderwijs minder gunstig is dan dat van leerlingen in de rest van Nederland. Bovendien worden Friese leerlingen ondergeadviseerd en starten ze mogelijk vaker in een lager onderwijstype voortgezet onderwijs dan geadviseerd was. Daarnaast is er nog een aantal andere kenmerken van leerlingen die een – meestal bescheiden – invloed hebben op het schoolsucces. Dit zijn sociaal-economische status, sekse, etniciteit (Sammons, 1995; Dekkers, Bosker & Driessen 2000; Van der Werf, Lubbers & Kuyper, 2002; Luyten, 2004; Driessen, Doesborgh, Ledoux, Overmaat, Roeleveld & Veen, 2005), prestatie-motivatie (Kuyper, Van der Werf & Lubbers, 2000), streefniveau van de ouders (Van der Hoeven-van Doornum, 1994) en onjuiste advisering of onjuiste leerkrachtverwachtingen (Koeslag & Dronkers, 1994; Madon, Jussim & Eccles, 1997; Jussim & Harber, 2005). Uit het vierde hoofdstuk van dit proefschrift bleek eveneens dat de genoemde leerlingkenmerken invloed uitoefenen op het schoolsucces. Het schoolsucces is hoger voor leerlingen met een hogere sociaal-economische status, voor meisjes, voor leerlingen met een hogere prestatie-motivatie, hoger streefniveau van de ouders en een te hoog advies aan het einde van het basisonderwijs. Dit in tegenstelling tot het schoolsucces van leerlingen met een lagere sociaal-economische status, jongens, leerlingen met een lagere prestatie-motivatie, lager streefniveau van de ouders en een onderadvies. Allochtone leerlingen gaan meer vooruit in het voortgezet onderwijs dan autochtone leerlingen, maar hun bereikte schoolsucces is lager als gevolg van een slechtere start. In het tweede hoofdstuk van dit proefschrift werd gerapporteerd dat in Friesland het streefniveau van de ouders lager is. In hoofdstuk 3 is aangetoond dat Friese leerlingen ondergeadviseerd worden ten opzichte van de leerlingen in de rest van Nederland. Deze twee kenmerken hebben een negatieve invloed op het schoolsucces van leerlingen en zouden daarom tot gevolg kunnen hebben dat het schoolsucces van leerlingen in Friesland minder gunstig is.

Een ander relevant aspect is de invloed van de thuistaal en meertaligheid op het schoolsucces. In Friesland spreken veel leerlingen thuis een andere taal (het Fries) dan op school. Ze zijn daardoor meertalig. Een internationale literatuurstudie naar de invloed van meertaligheid op de prestaties leverde enig bewijs dat meertaligheid leidt tot betere prestaties op het cognitieve en communicatieve vlak (Herder & De Bot, 2005). Analyses van het spreken van Fries of Nederlands dialect in de thuissituatie lieten echter geen eenduidig beeld zien (Jansen Heijtmajer & Cremers, 1993; Boves & Vousten, 1996; De Jong & Riemersma, 1996; Driessen & Withagen, 1999; Ytsma, 1999; Kraaykamp, 2005). Sommige van deze studies toonden een negatief effect aan van thuistaal op de prestaties, andere toonden aan dat er geen effect was van thuistaal op de prestaties. Uit de analyses in hoofdstuk 5 bleek dat meertaligheid, gedefinieerd als het thuis tweetalig worden opgevoed (in het Nederlands en in een andere taal), geen invloed had op de bereikte onderwijspositie, maar wel op de examencijfers van leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies. Deze waren voor tweetalig opgevoede leerlingen lager. Leerlingen die alleen Friestalig of in een Nederlands dialect opgevoed werden, bereikten een iets hogere onderwijspositie dan alleen Nederlandstalig opgevoede leerlingen, maar er waren geen verschillen in examencijfer.

Verschillen in schoolsucces die niet verklaard kunnen worden door de prestaties, zijn in strijd met het meritocratische ideaal van het Nederlandse onderwijs. Het meritocratische gehalte van het voortgezet onderwijs blijkt voornamelijk in het geding te zijn op keuze- en selectiemomenten, zoals het advies, de plaatsing in het eerste jaar en de vakkenkeuze en bij het voortijdig schoolverlaten. Op deze momenten hebben de achtergrond- en leerlingkenmerken enige invloed op het verloop van de schoolloopbaan. Op andere momenten in het voortgezet onderwijs is het effect van deze kenmerken op het schoolsucces duidelijk afgenomen ten opzichte van de effecten hiervan op het schoolsucces in het basisonderwijs (Meijnen, 2004). Een eventueel regio-effect op schoolsucces, naast en boven effecten van eerdere prestaties, is gezien vanuit het meritocratische ideaal echter eveneens een duidelijke aanwijzing van gebrekkig functionerend onderwijs.

6.5 Methode

Ter beantwoording van de onderzoeksvragen zijn dezelfde analyses uitgevoerd als in het onderzoek naar het schoolsucces van de Friese leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies. Twee aspecten van het schoolsucces van leerlingen met tenminste een vmbo/havo-advies zijn in acht genomen: de jaarlijkse bereikte onderwijspositie tot en met het zesde cohortjaar en het gemiddelde examencijfer. Met behulp van meerniveau-analyses is onderzocht of hierin verschillen zijn tussen leerlingen in Friesland en leerlingen in de rest van Nederland, en door welke leerlingkenmerken eventuele verschillen verklaard worden.

6.5.1 Data

Voor de analyses is gebruik gemaakt van gegevens uit VOCL'99. Dit bestand bestaat uit gegevens van 19.391 leerlingen die op 126 scholenvestigingen zaten. De leerlingen zaten in het schooljaar 1999/2000 in de eerste klas. De leerlingen zijn

geselecteerd op basis van een tweetraps-steekproef van schoolvestigingen en leerlingen. Alle eerstejaars leerlingen op de geselecteerde vestigingen zijn betrokken in het onderzoek. Meerniveau-analyse was daarom de aangewezen methode voor de analyses, omdat hiermee recht wordt gedaan aan de trapsgewijze manier van steekproeftrekking. De leerlingen vormden het laagste niveau, de schoolvestiging het hoogste. Analyse van de representativiteit van VOCL'99 wees uit dat het voor leerlingen in Friesland negatieve verschil in onderwijsniveau in vergelijking tot leerlingen in de rest van Nederland uitvergroet is in de steekproef. Het gemiddelde cijfer – berekend per onderwijstype – op het Centraal Schriftelijk Examen is voor de Friese leerlingen in de steekproef hoger dan het populatiebrede gemiddelde van Friese leerlingen. In analyses waarin niet gecorrigeerd is voor kenmerken van de leerling kan daardoor vertekening van de resultaten optreden. In analyses waarin wel gecorrigeerd is voor deze kenmerken zal dit waarschijnlijk niet het geval zijn.

Het onderzoek is beperkt tot leerlingen die tenminste een vmbo/havo-advies hebben gekregen. In de steekproef heeft 43,3 procent van de leerlingen in Friesland tenminste een vmbo/havo-advies, tegenover 51,1 procent van de leerlingen in de rest van Nederland.

Van de leerlingen is de onderwijspositie tot en met het zesde cohortjaar bekend. Dit houdt in dat leerlingen vijf jaren voortgezet onderwijs hebben genoten. Alleen die leerlingen van wie alle informatie op de gebruikte variabelen beschikbaar is, zijn bij de analyse van de onderwijspositie betrokken. Dit resulteerde in een onderzoeksgroep van 6.252 leerlingen; 306 in Friesland en 5.946 in de rest van Nederland. De examencijfers zijn van zowel de onvertraagde als de vertraagde leerlingen bekend voor zover zij examen hebben gedaan in 2006 of eerder. Dit betekent dat van de leerlingen, die binnen zeven jaar na de start in het voortgezet onderwijs examen hebben gedaan, de cijfers bekend zijn. De omvang van de onderzoeksgroep bij de analyse van de examencijfers was ietwat kleiner dan die bij de analyses van de onderwijspositie, namelijk 5.777 leerlingen (279 in Friesland en 5.498 in de rest van Nederland), omdat een aantal leerlingen geen examen had gedaan en omdat van een aantal leerlingen de cijfers niet bekend waren. Verderop wordt beschreven of er sprake is van selectieve uitval.

6.5.2 Variabelen

Criteriumvariabelen

Er zijn twee indicatoren gebruikt voor het schoolsucces van leerlingen. De eerste is de *onderwijspositie op de leerjarenladder*. De score op de leerjarenladder is bepaald door het leerjaar en onderwijstype waarin de leerling zit. De leerjarenladder is zo gedefinieerd dat iemand die de hoogste positie in het voortgezet onderwijs behaald heeft, dat wil zeggen: geslaagd is voor het vwo, de score 12 krijgt. Alle andere posities zijn 12 punten minus het aantal jaren dat nodig is om tot deze top te komen (Bosker & Van der Velden, 1989). Van leerlingen die normaal doorstromen stijgt de score op de leerjarenladder elk jaar met één punt. Leerlingen die blijven zitten in hetzelfde onderwijstype blijven steken op dezelfde score als het afgelopen jaar, net als leerlingen die afstromen naar één onderwijstype lager, maar wel overgaan. Van alle leerlingen is vanaf het advies en tot en met het zesde cohortjaar jaarlijks de score op de leerjarenladder bepaald. Het vmbo is ingedeeld in drie niveaus die als

volgt overeenkomen met de oude niveaus: het leerwegondersteunend onderwijs en het leerwerktraject zijn gelijk aan het voormalige ivbo, de basisberoepsgerichte en kaderberoepsgerichte leerweg zijn gelijk aan het oude vbo en de gemengde en theoretische leerweg zijn gelijk aan de vroegere mavo. Wanneer een leerling leerwegondersteunend onderwijs ontvangt of een leerwerktraject volgt, dan is de leerling ongeacht de gevolgde leerweg in deze categorie ingedeeld. Hoewel het leerwegondersteunend onderwijs formeel geen apart niveau is, is het wel als aparte categorie opgenomen in de analyses. De reden hiervoor is dat het niveau van leerlingen, die in aanmerking komen voor het leerwegondersteunend onderwijs, meestal wat lager is dan dat van de andere vmbo-leerlingen.

Omdat in het zesde cohortjaar de onderwijspositie van veel onvertraagde leerlingen, die na het succesvol afleggen van het vmbo-examen naar het mbo zijn gegaan, ontbreekt, is bij de meerniveau-analyse van de onderwijspositie in het zesde cohortjaar een dummy opgenomen die aangeeft of de onderwijspositie nog bekend was. De ontbrekende onderwijspositie is vervangen door de waarde nul, zodat alle analyses van de onderwijspositie betrekking hebben op hetzelfde aantal leerlingen. Deze constructie is toegepast voor 8,9 procent van de Friese leerlingen en voor 5,1 procent van de leerlingen in de rest van Nederland. Het ontbreken van de in het zesde cohortjaar bereikte onderwijspositie van de onvertraagde vmbo-leerlingen heeft tot gevolg dat de gemiddelde bereikte onderwijspositie in dat jaar enigszins overschat wordt, omdat juist de leerlingen die examen deden in een lager onderwijstype (namelijk de vmbo-leerlingen) niet zijn meegeteld.

De tweede indicator voor het schoolsucces is het *gemiddelde cijfer op het Centraal Schriftelijk Examen*. Van de eerste keer dat leerlingen centraal examen hebben gedaan is het gemiddelde cijfer berekend over de vakken. Herkansingen zijn niet meegeteld.

Predictorvariabelen

De belangrijkste predictorvariabele is de *provincie*. In het VOCL-bestand hebben alle leerlingen een provinciecode, die aangeeft in welke provincie de leerling woont. De code is verkregen uit het basisbestand dat het CBS bij de start van VOCL'99 heeft aangelegd. Voor de vergelijking van leerlingen in Friesland met leerlingen in de rest van Nederland is de informatie over de provincie gedichotomiseerd. De dichotome variabele is *Friesland* genoemd en bestaat uit de categorieën *Friesland* en *rest Nederland*. De overige predictorvariabelen omvatten de volgende leerlingkenmerken:

- De score op de *Entreetoets* is gebruikt als maatstaf voor de prestaties bij aanvang van het voortgezet onderwijs. De toets bestaat uit de onderdelen *taal*, *rekenen* en *informatieverwerking*. De betrouwbaarheid (Cronbach's alpha) van de totale toets is 0,90, die van de afzonderlijke onderdelen bedraagt respectievelijk 0,74, 0,83 en 0,79. De maximumscore is 60.
- Het *schooladvies* dat de leerling aan het einde van het basisonderwijs heeft ontvangen voor het te volgen type voortgezet onderwijs. Het advies van de leerlingen is opgevraagd bij de scholen voor voortgezet onderwijs. Het advies is als volgt gescoord: 4,5 = *vmbo gemengde en theoretische leerweg/havo*, 5 = *havo*, 5,5 = *havo/vwo* en 6 = *vwo*. Wanneer het advies als predictorvariabele in de analyses is opgenomen, is omwille van de interpreteerbaarheid de z-score

gebruikt. In alle andere gevallen is de oorspronkelijke score van de variabele gebruikt.

- *Sociaal-economische status (ses)*. In een vragenlijst, die in het eerste cohortjaar is afgenomen bij de ouders van de cohortleerlingen, is gevraagd naar het opleidingsniveau van beide ouders. De sociaal-economische status van de leerling is bepaald op basis van het hoogst behaalde diploma binnen het gezin. Er zijn zeven categorieën onderscheiden, van 1 = *geen lager onderwijs voltooid* tot en met 7 = *hoger onderwijs derde trap afgerond*. Overigens komt de waarde 1 bij geen enkele leerling voor.
- *Sekse*. De informatie over de sekse van de leerlingen is verkregen uit de administraties van de scholen waarop de cohortleerlingen in de eerste klas zaten.
- *Etniciteit*, opgesplitst in de categorieën *allochtoon* en *autochtoon*. Wanneer zowel het kind als de beide ouders in Nederland geboren zijn dan is het kind ingedeeld in de categorie 'autochtoon', in alle andere gevallen in de categorie 'allochtoon'. De informatie over de etniciteit is eveneens verkregen door middel van de oudervragenlijst, waarin gevraagd is naar het geboorteland van het kind zelf en van beide ouders.
- *Prestatiemotivatie van de leerling*. De prestatiemotivatie is gemeten met negen items die waren opgenomen in de leerlingvragenlijst, die afgenomen is in het eerste cohortjaar. Een voorbeeld van een item luidt: "Bij het leren stel ik ... eisen aan mezelf", met als antwoordmogelijkheden 1 = *geen hoge*, 2 = *een beetje hoge*, 3 = *vrij hoge* en 4 = *hoge*. De negen items vormen samen een redelijk betrouwbare schaal, met een Cronbach's alpha van 0,74. De score van de leerling op prestatiemotivatie is gelijk aan de gemiddelde itemscore op de negen items, waarbij de score 1 een lage en de score 4 een hoge prestatiemotivatie weergeeft.
- *Streefniveau van de ouders*. Het streefniveau van de ouders is gemeten door de ouders de vraag voor te leggen: "Welke opleiding wilt u dat uw kind minimaal afmaakt?" De antwoordmogelijkheden zijn verwerkt tot de volgende categorieën: 1 = *vmbo leerwegondersteunend onderwijs*, 2 = *vmbo basis- of kaderberoepsgerichte leerweg*, 3 = *vmbo*, 4 = *vmbo gemengde of theoretische leerweg of mbo*, 5 = *havo of hbo* en 6 = *vwo of wo*. Indien de ouders 'geen mening' hebben ingevuld, wat in 5,8 procent van de gevallen zo is, dan is het advies van de leerling als vervanging genomen. Bij gecombineerde adviezen is het laagste onderwijstype bepalend. Wanneer het advies niet bekend was, is het antwoord 'geen mening' als ontbrekend gescoord.
- *Thuis taal*. In de oudervragenlijst is gevraagd naar de taal die het kind spreekt met elk van zijn of haar ouders. Aan de hand van deze gegevens is de variabele 'thuis taal' gemaakt. De categorie *alleen Nederlands sprekend* bestaat uit leerlingen die met beide ouders Nederlands spreken, de categorie *alleen Fries of Nederlands dialect* uit leerlingen die met beide ouders Fries of Nederlands dialect spreken, de categorie *tweetalig* bestaat uit leerlingen die met elk van de ouders een andere taal spreken en de categorie *alleen overige taal* uit leerlingen die met beide ouders een andere taal dan hierboven vermeld spreken.

In de analyses van de examencijfers zijn tevens drie indicatoren van de schoolloopbaan opgenomen, die mogelijk van invloed zijn op het gemiddelde examencijfer. De gegevens hiervan zijn opgevraagd bij de scholen:

- *Onderwijstype examen.* Deze variabele bevat de volgende categorieën: *vmbo met leerwegondersteuning of leerwerktraject (lwoo/lwt)*, *vmbo basisberoepsgerichte leerweg (bbl)*, *vmbo kaderberoepsgerichte leerweg (kbl)*, *vmbo gemengde leerweg (gl)*, *vmbo theoretische leerweg (tl)*, *havo* en *vwo*.
- *Zittenblijven.* Nagegaan is of leerlingen zonder vertraging in het examenjaar zijn aangekomen. Leerlingen die niet zijn blijven zitten zijn ingedeeld in de categorie *niet blijven zitten* en leerlingen die een of meerdere keren zijn blijven zitten in de categorie *wel blijven zitten*.
- *Doorstroom.* Het onderwijstype waarin examen is gedaan, is vergeleken met het advies van de leerlingen. Indien tussen beide sprake is van een niveauverschil, betekent dit dat de leerling is af- of opgestroomd gedurende de schoolloopbaan. De score op de variabele 'doorstroom' is bepaald door het onderwijstype waarin examen is gedaan en het advies uit te drukken in een score op de leerjarenladder, waarbij alleen rekening is gehouden met het onderwijstype en niet met het leerjaar. Leerlingen die leerwegondersteunend onderwijs of een leerwerktraject hebben gevolgd, zijn ingedeeld op het niveau leerwegondersteunend onderwijs, ongeacht de gevolgde leerweg. Het leerwegondersteunend onderwijs staat voor de score 2, de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo krijgen de score 3, de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo de score 4, havo score 5 en vwo score 6. Vervolgens is de score voor het onderwijstype waarin examen is gedaan, verminderd met de adviesscore. Een positieve uitkomst betekent opstroom en een negatieve uitkomst afstroom.

In Tabel 6.1 zijn de verdelingskenmerken van de beschreven variabelen weergegeven. Om de tabel niet nodeloos lang te maken, is ervoor gekozen de variabele 'provincie' niet op te nemen. De laatste drie kolommen van de tabel zijn gewijd aan de verschillen tussen Friesland en de rest van Nederland. In de kolommen 'Friesland' en 'rest NL' staan de gemiddelde scores vermeld op de variabelen voor respectievelijk de leerlingen in Friesland en in de rest van Nederland. In de kolom 'Friesland' is aangegeven of de verschillen in score tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland significant zijn. In de meest rechtse kolom zijn de effectgroottes weergegeven.

Tabel 6.1

Verdelingskenmerken van de variabelen

	Gem	Min	Max	z-score		%	Cohen's <i>d</i> of <i>h</i>		(voor percentages)
				SD	Min		Max	Friesland	
Advies	5,21	4,50	6,00	0,51	-1,41	1,55	5,10**	5,22	0,24
Onderwijspos jr. 5	8,93	4,00	11,00	0,98			8,72**	8,94	0,22
Onderwijspos jr. 6 ^a	10,14	6,00	11,00	1,10			9,94**	10,15	0,19
Toets	44,30	10,28	60,00	7,30	-4,66	2,15	41,90**	44,42	0,35
% Friesland							4,89		
Ses	4,44	2,00	7,00	1,06	-2,30	2,42	4,42	4,44	0,02
% Meisjes							51,36	48,69%	51,50%
% Allochtoon							12,56	10,13%	12,78%
Presmo	2,89	1,00	4,00	0,43	-4,39	2,57	2,90	2,89	0,02
Streefniv. ouders	4,98	1,00	6,00	0,65	-6,11	1,57	4,76**	4,99	0,35
Thuis taal							**		
Alleen Nederlands							81,59	49,02%	83,27%
Tweetalig							5,09	6,21%	5,03%
Fries of NL dialect							11,55	43,79%	9,89%
Overige taal							1,78	0,98%	1,82%
% Zittenblijven							16,83	15,77%	16,88%
Doorstroom	-0,14	-3,50	1,50	0,71	-4,71	2,29	-0,24*	-0,13	0,15
Onderwijstype examen							**		
Vmbo lwoo/lwt							0,16	0,36%	0,15%
Vmbo bbl							0,76	0,36%	0,78%
Vmbo kbl							2,79	6,09%	2,62%
Vmbo gl							1,35	0,36%	1,40%
Vmbo tl							19,65	28,67%	19,19%
Havo							40,40	34,41%	40,71%
Vwo							34,90	29,75%	35,16%
Examencijfer	6,45	2,39	9,13	0,75			6,68**	6,44	0,32

Noten. ^a Leerlingen voor wie de waarde nul is ingevuld, omdat informatie over de onderwijspositie ontbrak (zie beschrijving onderwijspositie), zijn niet meegerekend. Lwoo/lwt = leerwegondersteunend onderwijs/leerwerktraject, bbl = basisberoepsgerichte leerweg, kbl = kaderberoepsgerichte leerweg, gl = gemengde leerweg, tl = theoretische leerweg. Voor de effectgroottes Cohen's *d* en *h* geldt volgens Cohen (1988) dat 0,20 een zwak, 0,50 een matig en 0,80 een sterk effect is.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

6.5.3 Selectiviteit van de uitval

Nagegaan is of er sprake is van selectieve uitval binnen de steekproef. Van de leerlingen met tenminste een vmbo/havo-advies, heeft in Friesland 12,8 procent en in de rest van Nederland 10,0 procent geen valide waarde op de onderwijspositie in het zesde jaar. Deze leerlingen hebben voortijdig de school verlaten of zijn door wisseling van school uit het oog verloren. Uiteindelijk is echter 33,8 procent van de leerlingen in Friesland niet bij de analyse betrokken en 28,4 procent in de rest van Nederland. De reden hiervoor is dat deze leerlingen niet op alle in de analyse

gebruikte variabelen een valide waarde hebben. De uitval onder deze groep leerlingen blijkt voor een aantal variabelen selectief te zijn (de hierna genoemde verschillen in scores hebben betrekking op de ongestandaardiseerde score op de variabelen). Leerlingen in Friesland die wel bij de analyses zijn betrokken, scoren in vergelijking tot de uitgevallen leerlingen, 0,19 hoger op advies ($p < 0,01$) en 0,21 hoger op de onderwijspositie in het vijfde jaar ($p < 0,05$). De geselecteerde leerlingen deden wat vaker examen in een hoger onderwijstype ($p < 0,01$) en bleven 10,4 procent minder vaak zitten ($p < 0,05$). Leerlingen in de rest van Nederland die wel bij de analyses zijn betrokken, scoren in vergelijking tot de uitgevallen leerlingen, 0,11 hoger op advies, hebben in het vijfde en zesde jaar een hogere onderwijspositie (respectievelijk 0,25 en 0,15), scoren 2,76 punten hoger op de Entree-toets, 0,13 hoger op sociaal-economische status, 0,08 hoger op streefniveau van de ouders, 0,18 hoger op gemiddeld examencijfer en 0,18 hoger op doorstroom. De geselecteerde groep bestaat uit 9,68 procent minder allochtonen, er zijn kleine verschillen (ten hoogste 2,5 procent) in thuistaal, de leerlingen deden vaker examen in een hoger onderwijstype en bleven 6,3 procent minder vaak zitten (alle effecten $p < 0,01$).

De uitval in de rest van Nederland lijkt dus selectiever te zijn dan in Friesland. Dit heeft tot gevolg dat de resultaten van de analyses waarin niet gecorrigeerd wordt voor kenmerken van de leerlingen mogelijk enigszins vertekend zijn. Daar waar deze correctie wel toegepast is, zal waarschijnlijk geen vertekening van de resultaten optreden.

De uitval van leerlingen die wel bij de analyse van de onderwijspositie zijn betrokken, maar niet bij de analyse van de examencijfers, is in Friesland iets hoger dan in de rest van Nederland (respectievelijk 8,8 procent en 7,5 procent). De verschillen in selectiviteit van de uitval zijn echter verwaarloosbaar klein.

6.6 Resultaten

In de meerniveau-analyses dienen bij de categoriale variabelen de volgende categorieën als referentiecategorie: bij de variabele ‘Friesland’ de leerlingen in de rest van Nederland, bij de variabele ‘provincie’ de leerlingen in Friesland, bij sekse de jongens, bij etniciteit de autochtonen, bij zittenblijven de leerlingen die niet zijn blijven zitten, bij thuistaal de leerlingen die alleen Nederlands spreken en bij onderwijstype in het examenjaar het havo. Omwille van de interpreteerbaarheid is in de meerniveau-analyses van de niet-categoriale predictorvariabelen de gestandaardiseerde score (z-score) gebruikt, zodat het gemiddelde nul is en de standaarddeviatie één. Standaardisatie vond plaats op basis van de 6.252 cases die betrokken zijn bij de analyse van de onderwijspositie. Het aantal cases voor de analyse van de examencijfers wijkt hier iets vanaf, maar leidde slechts tot marginale verschillen in z-scores. Vandaar dat bij deze analyse gebruik gemaakt is van dezelfde z-scores als bij de analyse van de onderwijspositie. De criteriumvariabelen zijn niet gestandaardiseerd, zodat aan de effecten van de predictorvariabelen direct te zien is wat de invloed daarvan is op de oorspronkelijke score op de criteriumvariabele en aan het intercept direct te zien is wat de gemiddelde score is op de criteriumvariabele voor leerlingen met de code ‘0’ op alle categoriale variabelen (de referentiecategorieën).

6.6.1 Verschil in schoolsucces tussen leerlingen in Friesland en in de rest van Nederland

Bereikte onderwijspositie

Aan de hand van meerniveau-analyse is de jaarlijkse onderwijspositie onderzocht. Hierdoor wordt duidelijk of de schoolloopbaan van leerlingen in Friesland anders verloopt dan die van leerlingen in de rest van Nederland. De resultaten van de analyse staan in Tabel 6.2. Voor elk jaar is een Startmodel getoetst, waarin te zien is of er verschillen zijn in onderwijspositie tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland. Daarna is voor elk jaar een model getoetst met de score op de Entreetoets als covariaat. Dit model (in de tabel Toetsmodel genoemd) maakt inzichtelijk of verschillen in onderwijspositie tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland kunnen worden verklaard door de prestaties bij aanvang. Vervolgens is het Adviesmodel getoetst. In dit model is, naast de prestaties, gecontroleerd voor het advies van de leerling (behalve natuurlijk in het model met het advies als criteriumvariabele). Omdat gecorrigeerd is voor de prestaties, is het effect van advies op te vatten als het effect van onjuiste advisering. Immers, dat deel van het advies dat samenhangt met de prestaties, is al opgenomen in het model door de variabele 'toets'. Tot slot is het Eindmodel getoetst. Hieraan zijn, naast de prestaties en het advies, de leerlingkenmerken toegevoegd, zodat te zien is of de gevonden effecten verklaard kunnen worden door verschillen in leerlingkenmerken. In de modellen waaraan het advies en het streefniveau van de ouders zijn toegevoegd, is eveneens geanalyseerd of er een interactie-effect is tussen deze variabelen en de variabele 'Friesland'. De reden hiervoor is dat in het bijzonder van deze twee variabelen een effect werd verwacht op het schoolsucces in Friesland. De interactie-effecten tussen de andere leerlingkenmerken en Friesland zijn alleen onderzocht voor de onderwijsposities in het vijfde en zesde jaar.

In de Startmodellen van Tabel 6.2 is te zien dat de onderwijspositie van Friese leerlingen niet significant lager is. In de Toetsmodellen is vervolgens te zien dat er eveneens geen verschil is na correctie voor de prestaties bij aanvang. In het Toetsmodel met het advies als criteriumvariabele duidt het feit, dat er geen verschil is in onderwijspositie tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland, erop dat Friese leerlingen niet een lager advies krijgen bij gelijke prestaties. Er is dus geen sprake van onderadvisering bij Friese leerlingen met tenminste een vmbo/havo-advies. Deze conclusie lijkt tegenstrijdig met de eerdere bevinding in hoofdstuk 3 dat Friese leerlingen met een hoog prestatieniveau worden ondergeadviseerd. Waarschijnlijker is echter dat het deel Friese leerlingen met gemiddelde prestaties – die niet ondergeadviseerd worden – de onderadvisering van de hoog presterende leerlingen verdoezelt. In de Adviesmodellen is af te lezen dat er na correctie voor het advies tot en met het vijfde jaar wederom geen verschillen in bereikte onderwijspositie gevonden worden tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland. In het zesde jaar is er een klein positief effect van de interactie tussen Friesland en het advies. Ten opzichte van leerlingen in de rest van Nederland hebben Friese leerlingen met een hoger advies bij gelijke prestaties – een overadvies – een hogere onderwijspositie.

Tabel 6.2

Effecten van leerlingkenmerken op de jaarlijkse onderwijspositie

	Op. advies β (SE)	Op. jr. 1 β (SE)	Op. jr. 2 β (SE)	Op. jr. 3 β (SE)	Op. jr. 4 β (SE)	Op. jr. 5 β (SE)	Op. jr. 6 β (SE)
Startmodel							
Intercept	5,115 (,036)**	5,032 (,062)**	6,137 (,051)**	6,948 (,060)**	7,894 (,052)**	8,780 (,050)**	10,031 (,047)**
Friesland	-,049 (,109)	-,053 (,151)	-,163 (,152)	-,096 (,185)	-,131 (,167)	-,176 (,161)	-,230 (,155)
Toetsmodel							
Intercept	5,171 (,027)**	5,093 (,053)**	6,221 (,037)**	7,060 (,042)**	8,001 (,033)**	8,878 (,031)**	10,079 (,033)**
Toets	,236 (,005)**	,204 (,005)**	,309 (,007)**	,432 (,010)**	,469 (,010)**	,475 (,011)**	,411 (,013)**
Friesland	-,040 (,083)	-,085 (,131)	-,155 (,114)	-,113 (,135)	-,100 (,111)	-,117 (,105)	-,172 (,112)
Adviesmodel							
Intercept		5,128 (,045)**	6,261 (,027)**	7,093 (,036)**	8,025 (,028)**	8,897 (,026)**	10,080 (,028)**
Toets		,080 (,004)**	,181 (,007)**	,294 (,010)**	,326 (,011)**	,334 (,012)**	,304 (,015)**
Advies		,267 (,005)**	,277 (,008)**	,296 (,011)**	,299 (,012)**	,296 (,013)**	,225 (,016)**
Friesland		-,091 (,109)	-,118 (,088)	-,094 (,117)	-,052 (,095)	-,061 (,090)	-,102 (,101)
Friesland x advies		-,001 (,021)	,049 (,034)	,042 (,048)	,061 (,052)	,065 (,055)	,128 (,066)*
Eindmodel							
Intercept	5,192 (,023)**	5,147 (,042)**	6,223 (,024)**	7,027 (,030)**	7,951 (,024)**	8,820 (,023)**	9,976 (,029)**
Toets	,177 (,005)**	,067 (,004)**	,160 (,007)**	,265 (,010)**	,296 (,011)**	,305 (,012)**	,284 (,015)**
Advies		,238 (,005)**	,225 (,008)**	,218 (,011)**	,216 (,013)**	,217 (,013)**	,160 (,017)**
Ses	,044 (,005)**	,019 (,004)**	,060 (,006)**	,111 (,009)**	,126 (,010)**	,139 (,010)**	,130 (,013)**
Sekse	,022 (,009)**	,000 (,007)	,108 (,011)**	,175 (,016)**	,175 (,018)**	,164 (,019)**	,208 (,024)**
Etniciteit	-,032 (,016)*	-,013 (,012)	-,010 (,019)	-,003 (,027)	,004 (,030)	-,005 (,033)	-,033 (,040)
Presmo	-,014 (,005)**	-,002 (,004)	,011 (,006)*	,047 (,008)**	,041 (,009)**	,035 (,010)**	,030 (,012)**
Streefniv. ouders	,149 (,005)**	,071 (,005)**	,115 (,007)**	,164 (,010)**	,166 (,011)**	,147 (,012)**	,119 (,015)**
Thuis taal							
Tweetalig	-,056 (,022)**	-,034 (,017)*	,006 (,027)	,058 (,038)	,038 (,042)	,024 (,046)	,036 (,056)
Fries of NL dialect	,011 (,019)	,002 (,015)	,027 (,024)	,036 (,033)	,010 (,036)	,045 (,038)	,089 (,047)*
Overige taal	-,041 (,038)	-,015 (,029)	,102 (,047)*	,242 (,066)**	,236 (,074)**	,292 (,079)**	,359 (,097)**
Friesland	-,023 (,072)	-,106 (,105)	-,099 (,079)	-,077 (,100)	-,002 (,078)	-,040 (,078)	-,124 (,096)
Friesland x advies		,016 (,022)	,056 (,036)	,039 (,050)	,047 (,055)	-,076 (,059)	,170 (,073)**
Friesland x streefniv.	-,029 (,024)	-,038 (,020)*	-,022 (,032)	-,011 (,045)	,007 (,049)	-,035 (,053)	-,090 (,065)

Noten. Op. jr. = onderwijspositie jaar.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

De Eindmodellen in Tabel 6.2 tonen aan dat de gevonden resultaten niet veranderen nadat gecontroleerd is voor de leerlingkenmerken. Alleen het significante effect van de interactie tussen Friesland en het advies op de onderwijspositie in het zesde jaar is iets groter geworden. Het getoetste effect van de interactie tussen Friesland en het streefniveau van de ouders blijkt alleen significant te zijn voor de onderwijspositie in het eerste cohortjaar. In het eerste jaar is het positieve effect van het streefniveau op de bereikte onderwijspositie in Friesland iets kleiner dan in de rest van Nederland. Toetsing van de interacties tussen Friesland en de andere leerlingkenmerken wees uit dat er een negatief effect is van de interactie tussen Friesland en toets (respectievelijk $\beta = -0,103$; $SE = 0,047$; $p < 0,05$ en $\beta = -0,242$; $SE = 0,058$; $p < 0,01$) op zowel de onderwijspositie in het vijfde als in het zesde jaar. Opname van dit interactie-effect deed het interactie-effect tussen Friesland en advies groter worden, waardoor er nu ook een positieve interactie gevonden werd tussen beide variabelen in het vijfde jaar (in het vijfde jaar $\beta = 0,120$; $SE = 0,062$; $p < 0,05$ en in het zesde jaar $\beta = 0,273$; $SE = 0,077$; $p < 0,01$). In het vijfde jaar bleek bovendien dat tweetalig opgevoede leerlingen in Friesland een lagere onderwijspositie hebben ($\beta = -0,495$; $SE = 0,191$; $p < 0,01$).

Voor de overige leerlingkenmerken geldt dat er in het vijfde en zesde cohortjaar nog een positief effect is van sociaal-economische status, prestatie-motivatie en streefniveau van de ouders en dat meisjes een hogere onderwijspositie behalen. Ook het advies blijkt naast de toetsprestaties nog steeds een positief effect te hebben. Leerlingen die in een overige taal opgevoed worden hebben een hogere onderwijspositie bereikt dan leerlingen die thuis alleen Nederlands spreken, en in het zesde jaar is de bereikte onderwijspositie van leerlingen die thuis Fries of Nederlands dialect spreken iets hoger. Etniciteit heeft geen invloed op de onderwijspositie in het vijfde en zesde jaar.

Opstroom, afstroom en zittenblijven

Omdat de bereikte onderwijspositie, na correctie voor het aanvangsniveau, van leerlingen beïnvloed wordt door afstroom naar een lager onderwijstype, opstroom naar een hoger onderwijstype en zittenblijven, is nagegaan of er op deze gebieden sprake is van verschillen tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland. Het is voor een leerling uiteindelijk vaak gunstiger om een jaar te blijven zitten in een hoger onderwijstype, dan om niet te blijven zitten, maar wel af te stromen naar een lager onderwijstype. Daardoor daalt namelijk het niveau waarop de leerling examen zal doen.

In Tabel 6.3 is te zien in welke mate leerlingen afstromen, opstromen en zittenblijven. Om de afstroom en opstroom inzichtelijk te maken, is per adviescategorie aangegeven welk percentage leerlingen met het betreffende advies examen heeft gedaan in welk onderwijstype. De basis- en kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo zijn qua niveau aan elkaar gelijkgesteld, evenals dat de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo aan elkaar gelijkgesteld zijn. De lege cellen in de tabel betekenen dat het percentage nul is. In de grijsgekleurde cellen staan de percentages vermeld waarbij het advies en het onderwijstype in het examenjaar met elkaar overeenkomen (Bij het vmbo/havo-advies is er vanuit gegaan dat het vmbo-gedeelte van het advies staat voor vmbo gemengde en theoretische leerweg). Alle cellen boven de grijze blokken tonen de afstroom aan en alles onder

de grijze blokken de opstroom. De percentages afstroom en opstroom zijn per advies vermeld.

Tabel 6.3

Procentuele verdeling per advies van onderwijstype in het examenjaar en frequentie waarin afstroom en opstroom plaatsvindt, en percentage zittenblijvers per advies

	Onderwijstype examen	Advies				Totaal
		Vmbo/havo	Havo	Havo/vwo	Vwo	
Friesland	Vmbo lwoo/lwt			0,8		
	Vmbo bbl	1,1				
	Vmbo kbl	14,6	3,6	0,8	7,1	
	Vmbo gl		1,8			
	Vmbo tl	58,4	25,0	11,7		
	Havo	21,3	48,2	40,0	14,3	
	Vwo	4,5	21,4	46,7	78,6	
	Afstroom	15,7	30,4	13,3	21,4	17,92
	Opstroom	4,5	21,4	0,0	0,0	5,73
	Zittenblijven	16,9	16,1	16,7	0,0	15,77
Rest NL	Vmbo lwoo/lwt	0,3	0,1	0,1		
	Vmbo bbl	2,8	0,4	0,1	0,1	
	Vmbo kbl	8,6	1,7	0,9		
	Vmbo gl	2,5	1,0	2,0	0,1	
	Vmbo tl	46,5	17,2	12,3	1,3	
	Havo	33,4	53,1	45,1	18,3	
	Vwo	5,8	26,5	39,4	80,1	
	Afstroom	11,7	20,4	15,5	19,9	17,22
	Opstroom	5,8	26,5	0,0	0,0	10,66
	Zittenblijven	18,0	21,1	15,7	8,9	16,88

Het meest in het oog springend in Tabel 6.3 is dat Friese leerlingen met een havo-advies duidelijk vaker afstromen en minder vaak opstromen, dan leerlingen in de rest van Nederland met een havo-advies. Daarnaast is de afstroom van Friese leerlingen met een vmbo/havo-advies iets hoger. In de laatste kolom is de totale afstroom en opstroom vermeld. Deze zijn berekend door het gewogen gemiddelde te nemen van de percentages per advies. Aan de gewogen percentages is te zien dat Friese leerlingen minder vaak opstromen. Netto (afstroom-/opstroom) is er sprake van 5,6 procent vaker afstroom in Friesland. Als de afgestroomde en opgestroomde leerlingen allemaal precies één onderwijstype zouden afstromen respectievelijk opstromen, dan resulteert dit in een achterstand in onderwijspositie van 0,06 punten (5,6 gedeeld door 100) in Friesland. Vergelijkt men echter de in Tabel 6.1 vermelde gemiddelde scores voor Friesland en de rest van Nederland op de variabele 'doorstroom', waarbij bij de berekening van de score rekening is gehouden met de mate van afstroom en opstroom, dan blijkt dat de afstroom in Friesland sterker is dan in de rest van Nederland. De score op de variabele 'doorstroom' is voor Friesland 0,11 punten negatiever dan in de rest van Nederland ($p < 0,05$). De Friese

leerlingen stromen dus iets vaker en verder af dan leerlingen in de rest van Nederland. Door het uitvoeren van een meerniveau-analyse met de variabele 'doorstroom' als criterium is dit verschil nader onderzocht. Hieruit bleek dat de doorstroom van Friese leerlingen inderdaad 0,11 punten negatiever is, maar dit verschil is niet significant. De trend dat Friese leerlingen vaker afstromen dan leerlingen in de rest van Nederland verdween na correctie voor prestaties, advies en de andere leerlingkenmerken. De resultaten van deze analyse staan in Bijlage A Tabel 1.

In Tabel 6.3 is eveneens per advies aangegeven welk deel van de leerlingen met vertraging in het examenjaar is aangekomen. Hieraan is te zien dat alleen de Friese leerlingen met een havo/vwo-advies iets vaker lijken te blijven zitten dan leerlingen met hetzelfde advies in de rest van Nederland. Voor de andere adviescategorieën geldt dat leerlingen in de rest van Nederland vaker blijven zitten dan Friese leerlingen. In de kolom 'Totaal' is te zien dat het gemiddelde percentage zittenblijvers weinig verschilt tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland. In Tabel 6.1 werd gerapporteerd dat dit verschil niet significant is. Leerlingen in Friesland hebben niet minder of meer vertraging opgelopen door zittenblijven dan leerlingen in de rest van Nederland. Toetsing met meerniveau-analyse, waarbij tevens gecorrigeerd is voor de leerlingkenmerken, levert dezelfde conclusie op. De resultaten hiervan staan in Tabel 1 en 2 van Bijlage A.

Examencijfers

In Tabel 6.1 is af te lezen dat het gemiddelde examencijfer van leerlingen in Friesland hoger is dan dat van leerlingen in de rest van Nederland. In hoofdstuk 2 is in Tabel 2.7 te zien dat, wanneer het gemiddelde examencijfer berekend wordt per advies en uitgesplitst naar het onderwijstype waarin examen afgelegd is, Friese leerlingen ook dan nog een hoger gemiddeld examencijfer hebben dan leerlingen in de rest van Nederland. Met behulp van meerniveau-analyse is vervolgens onderzocht welke invloed schoolloopbaan kenmerken en kenmerken van de leerlingen hebben op de verschillen in gemiddeld examencijfer. De resultaten van deze analyse staan in Tabel 6.4.

In het Startmodel wordt bevestigd dat het gemiddelde examencijfer hoger is in Friesland. Het verschil bedraagt 0,25 punten. Het vermoeden bestaat dat de trend van de sterkere afstroom in Friesland, voordat gecorrigeerd is voor leerlingkenmerken, een deel van het verschil in examencijfer kan verklaren. Dit vermoeden is gebaseerd op het feit dat dit tevens in geringe mate het geval was voor de leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies, zoals bleek in het vijfde hoofdstuk van dit proefschrift. De sterkere mate van afstroom zou namelijk tot gevolg kunnen hebben dat leerlingen in Friesland in een lager onderwijstype terechtkomen dan leerlingen met eenzelfde prestatieniveau in de rest van Nederland. Hierdoor zouden de examens voor de Friese leerlingen makkelijker moeten zijn, waardoor zij hogere cijfers halen. In het Stroommodel is getoetst of deze hypothese juist is. In dit model is te zien dat afgestroomde leerlingen inderdaad een hoger examencijfer hebben en dat correctie voor de doorstroom tot gevolg heeft dat het verschil in gemiddeld examencijfer tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland iets afneemt. Het verschil in examencijfer blijft echter nog vrij groot. In het volgende model is ook gecorrigeerd voor de overige schoolloopbaan kenmerken. Dit heeft tot gevolg

dat het verschil in gemiddeld examencijfer toeneemt. Het advies is niet in het model opgenomen, vanwege de directe relatie tussen het onderwijstype in het examenjaar en het advies en de variabele 'doorstroom'. In het Eindmodel is voor zowel de kenmerken van de schoolloopbaan als voor de leerlingkenmerken gecorrigeerd. Hieruit blijkt dat de leerlingkenmerken, ten opzichte van het model met alleen de schoolloopbaankenmerken, slechts een verwaarloosbaar kleine invloed hebben op het verschil in examencijfer. De trend van de sterkere mate van afstroom in Friesland verklaart dus een klein deel van het verschil in examencijfer, maar de overige schoolloopbaankenmerken en de leerlingkenmerken doen dat niet. Toetsing van de interactie-effecten tussen Friesland en de andere variabelen wees uit dat er geen significante interacties zijn.

Tabel 6.4

Effecten van schoolloopbaan- en leerlingkenmerken op het examencijfer

	Model			
	Start β (SE)	Stroom β (SE)	Slbkenm. β (SE)	Eind β (SE)
Intercept	6,445 (.025)**	6,435 (.022)**	6,387 (.025)**	6,454 (.026)**
Doorstroom		-,152 (.010)**	-,152 (.017)**	-,132 (.018)**
Toets			,264 (.012)**	,254 (.012)**
Onderwijstype examen				
Vmbo lwoo/lwt			-,074 (.242)	-,032 (.241)
Vmbo bbl			1,118 (.114)**	1,181 (.115)**
Vmbo kbl			,288 (.071)**	,349 (.074)**
Vmbo gl			,020 (.084)	,057 (.084)
Vmbo tl			,237 (.033)**	,267 (.034)**
Vwo			,027 (.030)	-,018 (.032)
Zittenblijven			-,079 (.026)**	-,076 (.026)**
Ses				,078 (.010)**
Sekse				-,072 (.018)**
Etniciteit				-,119 (.030)**
Presmo				-,043 (.009)**
Streefniv. ouders				,009 (.011)
Thuis taal				
Tweetalig				-,072 (.042)*
Fries of NL dialect				-,010 (.035)
Overige taal				-,121 (.075)
Friesland	,251 (.088)**	,221 (.080)**	,261 (.073)**	,255 (.070)**
Variantie schoolniveau	,036 (.007)**	,027 (.006)**	,021 (.005)**	,018 (.004)**
Variantie leerlingniveau	,535 (.010)**	,515 (.010)**	,456 (.009)**	,445 (.008)**

Noten. Slbkenm. = schoolloopbaankenmerken.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Aan het Eindmodel in Tabel 6.4 is verder te zien dat de doorstroom ook na correctie voor de andere kenmerken invloed uitoefent op de hoogte van het examencijfer. De

score op de Entreetoets hangt positief samen met het gemiddelde examencijfer. Ten opzichte van leerlingen die havo-examen gedaan hebben, is het examencijfer hoger voor leerlingen die de basis-, kaderberoepsgerichte of theoretische leerweg van het vmbo hebben gevolgd. Van leerlingen die in het vmbo leerwegondersteunend onderwijs gekregen hebben of een leerwerktraject hebben gevolgd, leerlingen die de gemengde leerweg van het vmbo hebben gevolgd en van leerlingen die vwo-examen hebben gedaan verschilt het gemiddelde examencijfer niet met dat van de havo-leerlingen. Het gemiddelde examencijfer hangt positief samen met sociaal-economische status en negatief met prestatiemotivatie. Jongens, autochtonen en leerlingen die niet zijn blijven zitten hebben hogere cijfers. Het streefniveau van de ouders heeft geen invloed op het gemiddelde examencijfer. Leerlingen die thuis tweetalig worden opgevoed hebben een iets lager gemiddeld examencijfer dan leerlingen die thuis alleen Nederlands spreken. Het cijfer van leerlingen die thuis alleen Fries of Nederlands dialect spreken of alleen een overige taal spreken is niet anders dan dat van leerlingen die thuis alleen Nederlands spreken.

Nagegaan is of het hogere gemiddelde examencijfer van de Friese leerlingen tot een hoger slagingspercentage voor het examen heeft geleid. Van de Friese examenleerlingen is 97,1 procent geslaagd, tegen 95,7 procent van de leerlingen in de rest van Nederland. Het verschil in slagingspercentage is echter niet significant.

6.6.2 Verschil in schoolsucces tussen leerlingen in Friesland en in de andere provincies

In Tabel 6.5 zijn de resultaten van de analyses van de bereikte onderwijspositie en het gemiddelde examencijfer per provincie vermeld, waarbij Friesland de referentiecategorie is. De provincies staan in volgorde van meest tot minst op Friesland gelijkend voor wat betreft de beroepenstructuur. In het getoetste model is voor zowel de toetsprestaties als voor de andere leerlingkenmerken gecorrigeerd, zodat eventuele effecten niet toe te schrijven zijn aan deze kenmerken. Omdat de effecten van deze kenmerken sterk overeenkomen met de effecten zoals vermeld in de Eindmodellen in Tabel 6.2 en 6.4, zijn alleen de effecten per provincie vermeld.

In Tabel 6.5 is te zien dat de bereikte onderwijspositie in het vijfde jaar niet verschilt tussen leerlingen in Friesland en in de andere provincies. In het zesde jaar is de bereikte onderwijspositie van de leerlingen in Overijssel, Zuid-Holland en Utrecht hoger dan in Friesland. De onderwijspositie van leerlingen in de overige provincies verschilt niet ten opzichte van die van leerlingen in Friesland. De analyse van de onderwijspositie toont niet aan dat er sprake is van een meer algemeen regio-effect op het schoolsucces dat te maken heeft met de beroepenstructuur van de provincie. Immers, er is geen duidelijk verschil in schoolsucces geconstateerd tussen Friesland en provincies die qua beroepenstructuur niet op Friesland lijken en een overeenkomst met provincies die wat dit betreft wel veel op Friesland lijken.

De analyse van het gemiddelde examencijfer wijst uit dat het cijfer van Friese leerlingen hoger is dan dat van leerlingen in de meeste andere provincies. Alleen in Zeeland en Utrecht is het examencijfer van leerlingen niet significant lager dan in Friesland. Ook dit resultaat duidt niet op een meer algemeen regio-effect van de beroepenstructuur op het schoolsucces.

Tabel 6.5

Effect van provincie op het schoolsucces (Friesland als contrast)

	Op. jr. 5	Op. jr. 6	Examencijfer
Drenthe	-,100 (.106)	-,146 (.130)	-,187 (.092)*
Overijssel	,070 (.089)	,214 (.110)*	-,297 (.077)**
Zeeland	-,111 (.111)	,159 (.136)	-,062 (.095)
Gelderland	,100 (.091)	,162 (.112)	-,463 (.079)**
Limburg	,027 (.093)	,065 (.114)	-,188 (.079)**
Flevoland	-,073 (.174)	-,023 (.214)	-,395 (.156)**
Groningen	-,106 (.116)	-,093 (.142)	-,250 (.100)**
Noord-Brabant	,070 (.082)	,147 (.100)	-,245 (.070)**
Zuid-Holland	,084 (.080)	,196 (.098)*	-,303 (.069)**
Noord-Holland	,067 (.089)	,121 (.109)	-,354 (.077)**
Utrecht	,145 (.097)	,207 (.119)*	-,138 (.084)

Noten. De provincies staan in volgorde van meest tot minst op Friesland gelijkend voor wat betreft de beroepenstructuur. Op. jr. = onderwijspositie jaar.

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

6.7 Conclusies en discussie

De centrale onderzoeksvraag in dit hoofdstuk was of er verschil is in schoolsucces in het voortgezet onderwijs tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland en of dit verklaard kan worden door verschillen in eerdere prestaties, door verschillen in andere leerlingkenmerken en/of door afwijkende effecten van leerlingkenmerken. De lagere prestaties van de Friese leerlingen aan het einde van het basisonderwijs zouden een legitieme verklaring kunnen bieden voor verschillen in schoolsucces. Wanneer echter andere leerlingkenmerken dan de prestaties van invloed zijn op het schoolsucces, dan is het meritocratische principe van het Nederlandse onderwijs in het geding. Naast een vergelijking met leerlingen in de rest van Nederland als totaalgroep, is het schoolsucces van Friese leerlingen vergeleken met dat van leerlingen in elk van de andere provincies.

Ter beantwoording van de centrale onderzoeksvraag zijn, met behulp van meerniveau-analyse, de jaarlijkse onderwijsposities – vanaf de start in het voortgezet onderwijs en tot en met in het zesde jaar – en de examencijfers van leerlingen in Friesland vergeleken met die van leerlingen in de rest van Nederland. De examencijfers zijn van zowel de onvertraagde als de vertraagde leerlingen bekend voor zover zij binnen zeven jaar na de start in het voortgezet onderwijs examen hebben afgelegd. De analyses zijn beperkt tot leerlingen met tenminste een vmbo/havo-advies, omdat in een eerder stadium het schoolsucces van leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies al is onderzocht.

De resultaten lieten zien dat het schoolsucces van leerlingen in Friesland, uitgedrukt in de jaarlijks bereikte onderwijspositie, niet anders is dan dat van leerlingen in de rest van Nederland. Dit resultaat werd ook gevonden na correctie voor het prestatieniveau bij aanvang. Vervolgens is het advies toegevoegd aan het getoetste model. Dit leverde een klein significant positief effect op van de interactie tussen Friesland en het advies op de bereikte onderwijspositie in het zesde cohortjaar. Ten opzichte van leerlingen in de rest van Nederland hebben Friese

leerlingen met een hoger advies bij gelijke prestaties – een overadvies – een hogere onderwijspositie. Correctie voor de leerlingkenmerken sociaal-economische status, sekse, etniciteit, prestatiemotivatie, streefniveau van de ouders en thuistaal en meertaligheid veranderde niets aan de resultaten, behalve dat het gevonden interactie-effect iets toenam. In het eerste jaar bleek er nog klein negatief effect te zijn van de interactie tussen Friesland en het streefniveau van de ouders, maar in de andere jaren niet. In het vijfde en zesde jaar was er sprake van een negatief effect van de interactie tussen Friesland en toets en in het vijfde jaar hadden tweetalig opgevoede leerlingen in Friesland een lagere onderwijspositie dan alleen in het Nederlands opgevoede leerlingen.

De bereikte onderwijspositie, na correctie voor het aanvangsniveau, van leerlingen wordt beïnvloed door afstroom naar een lager onderwijstype, opstroom naar een hoger onderwijstype en zittenblijven. Nadere analyse wees uit dat er geen significante verschillen zijn tussen leerlingen in Friesland en de rest van Nederland in de doorstroom en het percentage leerlingen dat is blijven zitten. De trend is echter dat, zonder correctie voor de leerlingkenmerken, Friese leerlingen vaker afstromen naar een lager onderwijstype dan het advies was dan leerlingen in de rest van Nederland. Na correctie voor leerlingkenmerken verdween deze trend. De waargenomen trend hangt dus samen met kenmerken van de leerling en heeft niets te maken met het al dan niet in Friesland wonen. De trend van de sterkere afstroom zou mogelijk wel een klein deel van de geringere deelname aan de examenklassen van de hogere onderwijstypen in Friesland kunnen verklaren.

De analyse van het gemiddelde cijfer op het Centraal Schriftelijk Examen wees uit dat leerlingen in Friesland gemiddeld hogere examencijfers halen dan leerlingen in de rest van Nederland. De trend van de sterkere mate van afstroom in Friesland verklaarde een klein deel van het verschil in examencijfer. Het is waarschijnlijk dat de sterkere mate van afstroom in Friesland tot gevolg heeft gehad dat leerlingen op een lager niveau examen deden dan gezien hun prestatieniveau mogelijk was, waardoor de examens makkelijker waren en de cijfers dus hoger. Overige schoolloopbaankenmerken en leerlingkenmerken boden geen verklaring voor het verschil in examencijfers. Correctie voor deze kenmerken vergrootte het verschil juist. Er zijn geen significante effecten gevonden van interacties tussen Friesland en de andere variabelen.

De hogere examencijfers in Friesland betekenen dat Friese leerlingen mogelijk een hoger onderwijsniveau hadden aangekund. In dat geval is er sprake van onderbenutting van talent. Uit cijfers van de Inspectie van het Onderwijs bleek dat Friese leerlingen vaker examen in het vmbo doen en minder vaak in het vwo dan leerlingen in de rest van Nederland. Deels zal dit een gevolg zijn van het iets lagere prestatieniveau bij aanvang en deels zal dit te maken hebben met de sterkere mate van afstroom, zoals die eerder geconstateerd was voor leerlingen met ten hoogste een vmbo-advies.

De analyse, waarin het schoolsucces van Friese leerlingen is vergeleken met dat van leerlingen in de andere provincies, wees uit dat er geen sprake is van een meer algemeen regio-effect op de bereikte onderwijspositie en het gemiddelde cijfer op het eindexamen, dat te maken heeft met de beroepenstructuur van de provincie.

Het antwoord op de onderzoeksvraag is dus dat het schoolsucces van Friese leerlingen met tenminste een vmbo/havo-advies niet noemenswaardig verschilt van

dat van leerlingen in de rest van Nederland wanneer gekeken wordt naar de onderwijspositie tot en met in het zesde jaar voortgezet onderwijs. Wel bleken er enkele verschillen te zijn door afwijkende effecten van leerlingkenmerken op de bereikte onderwijspositie. Daarnaast bleek dat de examencijfers van de Friese leerlingen hoger zijn, wat slechts ten dele verklaard kan worden door de trend dat Friese leerlingen sterker afstromen naar een lager onderwijstype.

